

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/45/17-21>

**Səadət Musayeva**

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti  
fizika-riyaziyyat üzrə fəlsəfə doktoru  
<https://orcid.org/0009-0008-0772-9407>  
s.musayeva\_ttm@mail.ru

**Xankişi Məmmədov**

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti  
texnika üzrə fəlsəfə doktoru  
<https://orcid.org/0009-0006-6978-3084>  
kankishimamedov\_53@mail.ru

## **Texnologiya müəllimliyi ixtisası üzrə mütəxəssis hazırlığında folklordan istifadə imkanları**

### **Xülasə**

Bu araşdırmada texnologiya müəllimliyi ixtisası üzrə mütəxəssis hazırlığında folklordan istifadə imkanları araşdırılmış, “ətri eşidilən” deyimlərin bir qismi tədqiqata cəlb edilmişdir. O deyimlərdən ki, onların qədri, qiyməti bilənlər üçün çox bahadır. Bir Azərbaycan atalar sözündə deyilir ki, ucuz ətin şorbası olmaz. Bəs niyə ucuz ətin şorbası olmaz deyilir? Qeyd edilir ki, lap qədim zamanlarda bütün duru xörəklərin hamısı şorba adlanırmış. Bu xörəklərə bütün sulu xörəklər - bozbaş, xaş, borş, sup, düşbərə, küftə və s. aid imiş. O zamanlar bütün şorbalar ətdən, özü də yağlı ətdən hazırlanırmış. Lakin indi olduğu kimi o vaxt da yağlı ət yağsız ətlə müqayisədə çox baha qiymətə satılırmış. Ona görə deyiblər ki, ucuz ətin şorbası olmaz. Araşdırmada “şorba” adının XI əsrdə “mün” olduğu göstərilməklə, bu barədə M.Kaşğarının məşhur “Divani lüğət-it-türk”, eləcə də prof. M.Hüseynovanın “Azərbaycan dilinin yemək və içki adlarının tarixi-etimoloji lüğəti” və M.Kaşğarının “Divani lüğət-it-türk” əsərinin qrammatik xüsusiyyətləri əsərlərində qeyd olunmuşdur. Tədqiqatda kimya elminə aid olan “inqredient” termininə də diqqət ayrılmış və göstərilmişdir ki, kimya elmi də məişətin alt çoxluğuna aid olan leksemlər qrupuna aiddir. Bu isə hər hansı bir məsələnin digər elmlərlə simbioz öyrənilməsinə, insanların dünyanı daha dərinlən başa düşməsinə kömək etməsi deməkdir.

**Açar sözlər:** mətbəx, el deyimləri, ingredient, simbioz, şorba, borş, bozbaş

**Saadat Musayeva**

Azerbaijan State Pedagogical University  
PhD in Physics and Mathematics  
<https://orcid.org/0009-0008-0772-9407>  
s.musayeva\_ttm@mail.ru

**Khankishi Mammadov**

Azerbaijan State Pedagogical University  
PhD in Engineering  
<https://orcid.org/0009-0006-6978-3084>  
kankishimamedov\_53@mail.ru

## **Opportunities of Using Folklore in the Training of Experts in Technology Teaching Specialty**

### **Abstract**

This article considers the possibilities of using folklore in the training of specialists in the specialty teacher of technology, and also provides some “The smell is heard” phraseological

expressions, in which their price is very high for those who appreciate them well. In one Azerbaijani proverb, it is said that you can't make soup out of cheap meat. But why do they say that you can't make soup from cheap meat? It is known that in ancient times all liquid dishes were called soup. Such dishes include all soups-bozbash, khash, borscht, dushbara, meatball, etc. At that time, all soups were made with meat, especially fatty meat. But then, as now, fatty meat was much more expensive than lean meat. That's why they say that "you can't make soup from cheap meat". The study shows that the name "shorba" in the XI century was "mun" and is mentioned in the famous "Dictionary of Divani-it-Turk" by M.Kashgari, as well as in the famous works of Prof. M.Huseynova "Historical-etymological dictionary of names of food and drinks of Azerbaijani language" and "Grammatical features of "Dictionary of Divani-it-Turk". The study also used the term "ingredient" related to chemistry and it was shown that chemistry is also included in the group of lexemes related to the subgroup of everyday life. This means that studying any issue in symbiosis with other sciences helps people to understand the world more deeply.

**Keywords:** *cuisine, folk sayings, ingredient, symbiosis, soup, borscht, bozbash*

## Giriş

Texnologiya müəllimliyi ixtisası üzrə bakalavr səviyyəsində kadr hazırlığı üçün nəzərdə tutulan fənlərdən biri də "Kulinariya" fənnidir. Əslində, gələcəkdə proqrama "Molekulyar kulinariya" fənni daxil edilsə, daha yaxşı olar. Yaşı çox gənc olan "molekulyar kulinariya" (keçən əsrin 90-cı illərində yaranıb) yemək hazırlanmasına yeni elmi yanaşma olub, hazırda dünyada böyük maraq kəsb edən tədqiqat sahələrindən biridir. "Kulinariya" termininin romalıların onuncu ilahəsi "Kulinariya"nın və qədim yunanların təbabət tanrısı Asklepinin aşpazı Kulinanın adından götürüldüyü ehtimal edilsə də, bu sözün kökü latınca "culina" sözünə gedib çıxır. Tarixi 1 milyon il əvvələ gedib çıxan kulinariya, yəni yemək hazırlama sənəti və mədəniyyəti haqqında yazılara qədim mənbələrdə rast gəlmək olur. Bu sahədə yazılan ilk kitab isə b.e.ə. 40-cı ildə romalı Aspinin adıyla bağlıdır.

Qeyd edək ki, hər bir xalqın mətbəxi və onun qida ənənələri onun tarixini, incəsənətini, musiqisini, düşüncə tərzini, inam və etiqadını, həyata baxış fəlsəfəsini, rəqslərini, mahnılarını, fiziki görünüşünü, geyimlərini, bayramlarını, bir sözlə mədəniyyətini dolğun əks etdirən əsas göstəricilərdən biridir. Bizim mədəniyyətimizin və ilham mənbəyimizin kökü də mətbəxdən qaynaqlanır. Əbəs yerə "Əvvəl təam, sonra kəlam" deməyiblər ki! Dilimizdə də elə möhürlənmiş ifadələr var ki, onları işlədirik, amma çox zaman onların mənasını, fəlsəfəsini doğru anlaya bilmirik, yəni çox şey gizlində qalır, üstünü toz və ya ot basır və müəyyən vaxtdan sonra yaddan çıxır. Bu mənada M.Lomonosovun dediyi kimi "Heç bir şübhə yoxdur ki, elm elmə kömək edir. Fizika kimyaya, riyaziyyat fizikaya, informatika folklorla, mədəniyyət elmi və tarix poeziyaya kömək edən kimi". Deməli, elm dünyasında "rəqəmlərin atası" adlandırılan Kornelius Aqrippanın 1533-cü ildə nəşr etdiyi "Okkult fəlsəfəsi" əsərindən göründüyü kimi, elmlərin əlaqəli öyrənilməsi lap qədimdən özünü büruzə verir və bu prioritetlik öz aktuallığını bu gün də saxlayır (Məmmədov, Musayeva, 2024).

## Tədqiqat

Məqalələrimizin birində qeyd etmişdik ki, "harmoniya" məişətin alt çoxluğuna daxildir. Riyazi dildə bunu biz belə yazı bilərik: "harmoniya" ⊂ "məişət". Bu isə o deməkdir ki, harada frazeoloji ifadələr varsa, orada harmoniya var (Məmmədov, Teymurova, 2025, s.22). Harada harmoniya varsa, orada dilin əlifbası, sintaksisi və semantikasi var. Semantika isə sintaksis konstruksiyalarının təsviridir (Məmmədov, Əyyuov, 2019, s.56-63).

Bu araşdırmada texnologiya müəllimliyi ixtisası üzrə mütəxəssis hazırlığında folklordan istifadə imkanları araşdırılmış, məişətdə işlətdiyimiz bir çox "ətri eşidilən" deyimlərin bir-biri ilə vəhdəti və bağlılığı, yəni harmoniyası *müasir düşüncə prizmasından* tədqiqata cəlb edilmişdir. Əlbəttə, arif olanlar nə demək istədiyimiz sözlərin ətrini yaxşı duyurlar. Belə halda ariflər deyirlər ki, "ətri eşidirəm". Bu yazıda məhz "ətri eşidilən" deyimlərdən söhbət açacağıq. O deyimlərdən ki, onların qiyməti bilənlər üçün çox bahadır. Ucuz sözlə axı bizim nə işimiz var? Özü də bilə-bilə ki, ucuz ətin şorbası olmaz. Bəs niyə ucuz ətin şorbası olmaz deyilir? Məsələ burasındadır ki, lap qədim

zamanlarda bütün duru xörəklərin hamısı şorba adlanırmış (Mustafayev, Məmmədov, 2008, s.94). Bu xörəklərə bildiyimiz və bilmədiyimiz sulu xörəklər - bozbaş, xaş, borş, sup, düşbərə və s. aid imiş. O zamanlar bütün şorbalar ətdən, özü də yağlı ətdən hazırlanırmış. Lakin keçmişdə yağlı ət indi olduğu kimi yağsız ətdən çox baha qiymətə satılırmış. Ona görə deyiblər ki, ucuz ətin şorbası olmaz. Müəyyən dövrdən sonra şorba həm də ətsiz, amma hökmən su, düyü, turşu və digər ədviyyalardan hazırlanmağa başlamışdır. Beləliklə, bütün duru xörəklərin hamısının şorba adlandırıldığı məlum olur. Hazırda şorbanın inqredientində adları müxtəlif olan məhsullara, məsələn, noxud, kartof və s. rast gəlinir. Amma bu məhsulların hamısının olması, əlbəttə məcburi deyil. Qeyd edək ki, “inqredient” kimya elminə aid olan bir termin olub, mənası hər hansı bir mürəkkəb birləşmənin və ya qarışığın tərkib hissəsi deməkdir. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, kimya da məişətin alt çoxluğuna aid olan leksemlər qrupuna aiddir. Mənbələrdə “şorba” sözünün kökünün Hindistanla bağlı olduğu və 10 min il qabaqlar tapıldığı göstərilir. Hazırda Azərbaycanda müxtəlif şorba növləri mövcuddur: ərİştə, borş, dovğa, müxtəlif ət və tərəvəz şorbaları, umac və s. “Şorba” sözü bəzən müxtəlif dialekt və şivələrimizdə “şorva” kimi də işlənir. B.Əhmədov yazır ki, “şorba” “çorba” kimi də işlədilir. “Ço” “su” deməkdir, “sulu xörək” mənasını verir (Əhmədov, 2015, s.241). Böyük dilçi alim M.Hüseynovanın “Azərbaycan dilinin yemək və içki adlarının tarixi-etimoloji lüğəti” də “şorba” adının XI əsrdə “mün” olduğu aydın olur. M.Kaşğari yazır ki, mən yağma ölkəsində eşitdim, “şorba gətir” demək əvəzinə “mün gəldür” deyirlər (Hüseynova, 2022, s.138). M.Hüseynova qeyd edir ki, “mün” sözü hazırda da çorba anlamında müasir türk dillərində, məsələn, altay, xakas dillərində “mün”, yakut dilində isə “min” kimi istifadə olunmaqdadır.

“Şorba” sözü müxtəlif türkcələrdə aşağıdakı formalarda işlənir:

Türkiyə türkcəsində “çorba”, Azərbaycan türkcəsində “şorba”, başqırd türkcəsində “aş”, “hurra”, qazax türkcəsində “şorpa”, “köye”, qırğız türkcəsində “şorpo”, “çorpe”, özbək türkcəsində “şorve”, tatar türkcəsində “şulpa”, türkmən türkcəsində “çorba”, uйğur türkcəsində “şurpa”, “şorva” (Hüseynova, 2018, s.155). Qeyd edək ki, fransız sözü olan “soupe” sözündən əmələ gələn şorbanın hazırda dünyada yüz əllidən çox növü məlumdur. Bir çox dillərdə bu sözün təxminən eyni cür səslənir: fransız dilində “soupe”, rus dilində “sup”, ingilis dilində “soup”, holland dilində “soep” və s.

*Şorba adına atalar sözlərimiz də var:* “Şorbanın imanı ətdir”, “Şorbanın sıyıqlığı düyünün azlığındandır” və s. Məlumdur ki, bütün dilçilər ərəb sözü olan “iman”ı “mütləq təsdiq etmək” kimi qəbul edirlər. Deməli, birinci deyim “Şorbanın mütləq əti olmalıdır” anlamına gəlir. Axırncı deyimdəki “sıyıqlığı” sözü isə “duruluğu” kimi anlaşılr. İndi isə şorba növlərinin bəzilərinin tarixi-etimoloji düşüncə prizmasından poetik-idraki məzmununa diqqət edək:

Mənbələrdə fars sözü olduğu bildirilən “ərİştə”nin eramızdan əvvəl 208-220-ci illərdə Çində Han sülaləsi hakimiyyətinin ikinci dövrünə, yəni Sonrakı Han (Şərqi) dövrünə təsadüf etdiyi haqqında yazılara rast gəlmək olur. Yeri gəlmişkən, “Dastani-Əhməd Hərami” kitabında ərİştə “ərİşə” kimi göstərilmişdir (İsmayılova, 2020, s.37). M.Hüseynova isə ərİştənin ümumtürk kulinariyasına aid olduğunu qeyd edərək Azərbaycanın demək olar ki, bütün dialekt və şivələrində, o cümlədən Təbriz dialektində rast gəldiyini yazır (Hüseynova, 2018, s.72). Bu söz Azərbaycan türkcəsində “ərİştə”, Türkiyə türkcəsində “ərİşte”, qazax türkcəsində “kespe”, başqırd türkcəsində “tokmaz”, qırğız türkcəsində “kesme”, özbək türkcəsində “üqra, üqri aş”, tatar türkcəsində “tukmac”, türkmən türkcəsində “üpaş”, uйğur türkcəsində “çöp” şəklində işlənir (Hüseynova, 2018, s.73). B.Əhmədov da ərİştə sözünün farsca “riştə”, yəni “ip” sözünün təhrif edilmiş forması olduğunu qeyd edir (Klassik, 2005, s.242). Doğrudan da, ərİştənin ip kimi uzun olması bu cür mülahizə yürütməyə imkan verir (Əhmədov, 2015, s.104). Bu isə ərİştənin M.Hüseynova yazdığı kimi ümumtürk kulinariyasına aid olduğunu sübut edən bir amildir. Qeyd edək ki, o taylı-bu taylı Azərbaycanın əksər dialekt və şivələrində ərİştə adından başqa “ərİştə aş”, “ərİştə şiləsi”, “ərİştə şorbası”, “ərİştə plovu” kimi xörək adlarına da rast gəlinir. ərİştə adına atalar sözlərimiz də var: “Qız ilə ərİştə, qarı ilə ərİştə”, “Ərİştə bəylər aş, quymaq / dutmac onun yoldaşı” (Atalar sözləri, 2013, s.177). “Özünə umac ova bilmir, özgəyə ərİştə kəsir” (Atalar sözləri, 2013, s.345). ərİştə adına olan bu dörd atalar sözündə bizə daha çox “dutmac” sözünün mənası az işləndiyi üçün o qədər də aydın deyil. Qeyd edək ki, “dutmac” da türklərin Zülqərneyndən qalma məşhur bir yeməyidir. Mənası “özünü ac tutma, bu yeməkdən bişir, ye” deməkdir. Bu deyimlərdən fikrimizcə ən işlək olanı isə “Özünə umac ova bilmir, özgəyə ərİştə

kəsir” məsəlidir. Əslində “umac” yox, “ovmaq” sözündən yaranan “ovmac” olmalıdır. Göründüyü kimi, “o” səsi “u” səsi ilə əvəz olunmuş, “v” səsi isə ixtisara düşmüşdür (Əhmədov, 2015, s.259). Bu misal insanların öz işlərini həll edə bilmədikləri halda, yerli-yersiz başqalarının işlərinə müdaxilə edən zaman işlənir. Bununla bağlı T.Əmiraslanov yazır ki, ərşə kəsmək üçün undan xəmir hazırlamaq, yoğurmaq, kündə qoymaq, yuxa yaymaq, ərşəni kəsmək, qurutmaq və ya qovurmaq lazım gəlir. Bu isə çox zəhmət və zaman sərf edilir. Ona görə də umac ovmağa tənbellik edən xanım ərşə hazırlamağa heç yaxın getməz (Əmiraslanov, 2013, s.31-32).

İndi də borş haqqında. Kələm, çuğundur və başqa göyərtidən bişirilən kələm şorbası *borş adlanır*. Ukrayna mənşəli olan bu şorba Azərbaycana Rusiyadan, Rusiyaya isə Ukraynadan XIX əsrdə keçib. Ən çox Şərqi və Qərbi Avropada, eləcə də Şimali Asiyada daha çox yayılıb. Slavyan dillərinin etimoloji lüğətlərinə əsasən demək olar ki, “borş” adı “adi borşovik” adlı bitkinin adından götürülüb. Azərbaycan dilinə “adi baldırğan” kimi tərcümə olunur. Borşun müasir mənası - çuğundur və kələm şorbası deməkdir. Azərbaycan folklorunda borşla bağlı hər hansı bir atalar sözlünə, el deyiminə və ya hər hansı bir lətifəyə rast gəlinmir. Amma, ukrayna və rus dilində belə nümunələr yetərincədir. Məsələn, ukraynalılar yalan və ya boş söhbətlər haqqında istehza ilə deyirlər: çılpaq borş. Ukrayna folklorunda işlədilən bir el deyimi də maraqlıdır: Borş sənin üçün şorba deyil. Əlbəttə bu, borşun ukraynalılar üçün nə qədər önəmli olduğunu göstərir.

Qeyd edək ki, Azərbaycan mətbəxində plov bütün xərəklərin şahı olduğu kimi, ukrayna mətbəxində də borş bütün yeməklərin şahı hesab olunur. Ona görə də bu barədə çoxlu mahnılar bəstələnmiş, əfsanələr yazılmışdır. Bu isə adı çəkilən terminin linqvistik baxımından da nə qədər əhəmiyyət daşıdığını göstərir. Ukrayna folklorunda rast gəldiyimiz bəzi el deyimlərinə iki dildə diqqət edək (Ukrainski prikazki, prislivya, i take inshe, 1993).

| Ukrayna el deyimləri                                               | Azərbaycan dilinə tərcümə                                   |
|--------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------|
| Borh – löbovğ                                                      | Borş sevgidir                                               |
| Borh - vtoraə matğ                                                 | Borş ikinci anadır                                          |
| Budet i na naşey uliüe borh                                        | Bizim küçədə də borş olar                                   |
| Pustğ menə borh spaset ot tixix vod, a s burnımı ə i sam spravlösğ | Borş məni dayaz gölməçədən çıxarsın, tufanla özüm bacararam |
| Borh moquç, kak okean                                              | Borş okean kimi zəngindir                                   |
| Dve porüii borha - gto sila                                        | İki nəfərlik borş artıq gücdür                              |
| Net krasotı bez borha                                              | Borşsuz gözəllik yoxdur                                     |
| Ne imey sto rubley, a imey sto borhey.                             | Yüz manatın olmasın, yüz borşun olsun                       |
| Xoroşiy borh ne bivaet deşev, deşeviy - ne bivaet borhəm           | Yaxşı borş ucuz olmur, ucuz olan isə borş deyil             |
| Kto rano vstaet - tomu borh daet                                   | Səhər tez durana borş verərlər                              |
| Bez borha ne vılovişğ i ktulxu iz pruda                            | Borş olmadan hətta gölməçədən balıq tuta bilməzsən          |

Diqqət etsək ukrayna el deyimlərinin bizim atalar sözləri ilə eyni semantikaya malik olduqlarını asanca görürük. Məsələn biz deyirik: “küçəyə də gün çıxar”, ukraynalılar deyir ki, “Bizim küçədə də borş olar”, yaxud, biz deyirik: “Yüz manatın olunca, yüz dostun olsun”, ukraynalılar deyir ki, “Yüz manatın olmasın, yüz borşun olsun”, yaxud, biz Kür çayına deyirik: “Ana Kür”, ukraynalılar deyir ki, “Borş ikinci anadır”. Fikrimizcə əlavə şərhə ehtiyac yoxdur.

## Nəticə

Beləliklə, bu araşdırmada da milli-mənəvi köklərimizi, adət-ənənələrimizi, mədəniyyətimizi, milli psixologiyamızı və mentalitetimizi əks etdirən və işləkliyi kifayət qədər yüksək olan el deyimlərinin

müasir düşüncə prizmasından maraqla kəsb etdiyini və insanlara dünyanı dərinlən qavramasına kömək etdiyinin görə bilərik.

### Ədəbiyyat

1. Əhmədov, B. (2015). *Etimologiya lüğəti*. Altun kitab.
2. Əmiralanov, T. (2013). *Söz mətbəxi*. Nurlan.
3. Hüseynova, M. (2018). *Azərbaycan dilinin yemək və içki adlarının tarixi-etimoloji lüğəti*. ADPU.
4. Hüseynova, M.(2022). *Mahmud Kaşğarının "Divani lüğət-it-türk" əsərinin qrammatik xüsusiyyətləri*. ADPU.
5. İsmayilova, M. (2020). *Azərbaycan mətbəx kultu leksikasının tarixi-etimoloji təhlili və türk dilləri dialektlərinə inteqrasiyası*. Linqvistik problemləri. №4.
6. *Klassik Azərbaycan ədəbiyyatında işlənən ərəb və fars sözləri lüğəti* (2005). Şərq-Qərb.
7. Məmmədov, X., Teymurova, Ə.(2025). *Mətbəxlə bağlı bəzi frazeoloji ifadələrin harmoniyası*. Elmi Tədqiqat Beynəlxalq onlayn elmi jurnal
8. Məmmədov, X., Musayeva, S.( 2024). *Texnologiya müəllimliyi hazırlığında ölçü vahidlərindən istifadə səviyyəsi*. Elmi Tədqiqat Beynəlxalq onlayn elmi jurnal.
9. Mustafayev, Q., Məmmədov, A. (2008). *Ataların sözü - xalqın gözü*. Təknur.
10. Məmmədov, X., Əyyubov, Ə.(2019). *Bəzi sayların və ölçü vahidlərinin riyazi semantikasi və iktidən istifadə*. Təhsildə İKT- elmi metodik jurnal. №3.
11. *Ukrainski prikazki, prislivya, i take inşe*.(1993). Lybid.
12. Yaqubqızı, M. *Atalar sözləri*. (2013). Nurlan.

Daxil oldu: 08.02.2025

Qəbul edildi: 19.05.2025